

Debat over 'sociale' nalatenschap van Renaat Braem

Staat erfgoed haaks op wooncomfort

We vieren dit jaar de 100ste geboortedag van Renaat Braem (1910-2001), voor velen nog altijd een geniaal en visionair architect-stedenbouwkundige en een van de belangrijkste vertegenwoordigers van de naoorlogse architectuur in België. Anderen zetten vraagtekens bij het wooncomfort van zijn sociale woonwijken en vinden zijn concepten voorbijgestreefd. Woonwoord ging erover praten met enkele specialisten.

Is Braems sociale oeuvre vandaag nog relevant? Hoe moeten we er nu en in de toekomst mee omspringen? Moet alles intact blijven of is slopen geen taboe meer? Die vragen legden we voor aan vier deskundigen.

Boeiende discussie

Natalie De Leenheer werkt voor de dienst bewonerswerking van sociale huisvestingsmaatschappij Woonhaven Antwerpen en verdedigt de belangen van de bewoners uit de sociale Braemwijken. Herman Kennis is een bevoegen architect bij dezelfde

De wijk Jos Van Geellaan: blijft Braems positieve maatschappijvisie overeind?

wooncomfort en erfgoedbewaring verenigbaar moeten kunnen zijn en niet tot een impasse hoeven te leiden.

Ruimte voor de mens

Braem geloofde heel sterk in in een leefbare en levendige omgeving, een omgeving waar mensen graag wonen. Voor zijn woonwijken baseerde hij zich daarom op het Engelse concept van de neighbourhood unit. Daar wordt een mix van woningen (voor ouderen en voor jonge gezinnen) aangevuld met diverse sociale voorzieningen. Tot grote ergernis van Braem werd die sociale component vaak uit zijn plannen geschrapt. Het 'schrompelde ineen tot een kaarterslokaal of enkele winkels', zoals hij in 1987 zelf in zijn memoires schreef.

In Engeland telden de wijken ruim 10 000 tot 20 000 woningen: groot genoeg om er een sociale ontmoetingsplaats te realiseren. De Vlaamse woonwijken waren veel kleiner. Bovendien werden Braem en zijn gelijkgezinde tijdgenoten afgeremd door de administratieve complexiteit: woningen, scholen en gemeenschapsruimten werden immers door verschillende subsidiekanalen gefinancierd.

Hoe dan ook: Braem voorzag zijn sociale woonwijken van veel meer gemeenschappelijke voorzieningen dan je er vandaag aantreft: straatmeubilair om het collectieve maaiveld in te richten, een sociaal centrum, diverse winkels enz.

Jos Van Geellaan

Als we inzoomen op de wijk Jos Van Geellaan, die 189 appartementen omvat uit de periode van de jaren 1950 tot de tweede helft van de jaren 1970, dan zien we een eerder ongeorganiseerd geheel dat in de huidige sociale huisvesting minder goed functioneert. Het geplande buurthuis werd nooit gebouwd en de omgevingskwaliteit en de ruimtelijke relatie met de omgeving zijn niet zo sterk. We zien lange gaanderijen en een woonblok dat leegstaat. Maar de wijk is ook een oase van groen en rust, vlakbij de kern van Deurne.

Uit een bevraging blijkt dat de bewoners de Jos Van Geellaan een aangename wijk vinden, maar met een aantal essentiële tekorten. De knelpunten die ze aanroeren, hangen voor een stuk samen met de woonnormen die in de jaren 1950 golden: een woonkamer van 20 m² groot, net groot genoeg voor een tafel en twee zetels, een piepklein ingericht keukentje en een minieme badkamer. De indeling is niet meer aangepast aan het huidige (sociale) wonen. Ook de gebouwschil is sterk verouderd: er is betonrot, er zijn koudebruggen en het gebouw is moeilijk te verwarmen. De huurders klagen over een gebrek aan ruimte en comfort en over hoge energiefacturen. Een doorgedreven renovatie dringt zich op. Als je de fysische tekortkomingen bekijkt, is het verbazend dat er nog maar één blok leegstaat.

Braems naoorlogse realisaties stoelden op een positieve maatschappijvisie. Hij formuleerde enkele basisrechten van de mens – licht, lucht, zon, groen, ruimte, veiligheid, speel- en wandelruimte – en geloofde dat de organisatie van het leefmilieu de mens kon bevrijden. Ook dacht hij na over de optimale inplanting van de gebouwen in de omgeving. Intussen is de maatschappij sterk veranderd, net zoals de bewoners van de Braemwijken. In Braems tijd werden de wijken bewoond door gezinnen die vandaag tot de middenklasse

SHM en bouwde jarenlang ervaring op met de sociale woonwijk Jos Van Geellaan en de Arenawijk in Deurne. Jan Wouters volgt voor Woonhaven alle Braemwijken op en bekijkt een en ander meer strategisch. En Sven Sterken doceert architectuurgeschiedenis en architectuurtheorie en plaatst Braem in een historisch perspectief.

Het gesprek leverde een erg boeiende discussie op. In ons verslag kaarten we vooral de problemen in de Jos van Geellaan aan, maar roepen we ook op tot een breder maatschappelijk debat. Iedereen rond de tafel was het er alvast mee eens dat hedendaags

→ behoren. Iedereen leefde er volgens hetzelfde patroon. Anno 2010 worden ze bewoond door gezinnen met een vervangingsinkomen of een bescheiden inkomen. Het publiek is diverser en leeft niet langer volgens hetzelfde ritme, wat de kans op overlast vergroot. Bovendien verhuizen mensen frequenter en bouwen ze daardoor moeilijker een band met de wijk op. Dergelijke evoluties in een samenleving die exponentieel snel blijft evolueren, konden door Braem nooit worden voorzien.

Masterplannen

Toch vertellen de fysische problemen en de gedateerde woon- en oppervlakenormen niet het volledige verhaal. Woonhaven Antwerpen stelt vast dat de Braemwijken niet meer leefbaarheidsproblemen kennen dan andere wijken, precies omdat ze ook veel potenties hebben. De SHM heeft de jongste jaren dan ook niet stilgezeten: voor de Jos van Geellaan liggen al twee masterplannen op tafel om het hele bouwblok aan te pakken. Het aanpalende ziekenhuis, vroeger beschouwd als een bedreiging, is nu een opportuniteit. Een grondenruil tussen AZ Monica en Woonhaven Antwerpen zou ervoor kunnen zorgen dat zowel de sociale woonwijk als het ziekenhuis beter tot hun recht komen. De mogelijkheid wordt open-

gelaten om nieuwe pistes te bewandelen en het stedenbouwkundige plan van Braem te herinterpreteren.

Zowel sociaal-culturele, economische als ecologische en architecturaal-stedenbouwkundige oplossingen dienen zich aan. Een mogelijke samenwerking tussen Woonhaven Antwerpen, het ziekenhuis en het district Deurne kan het bouwblok en de buurt een nieuwe ontwikkeling geven, zodat het idee van de neighbourhood unit opnieuw zijn intrede doet. In het meest recente masterplan wordt de wijk dan ook meer Braem dan ooit.

Voorlopig beweegt er echter nog zeer weinig. Het lijkt wel alsof de noodzakelijke hedendaagse woonkwaliteit en de erfgoedwaarde in een patstelling tegenover elkaar staan. De SHM is duidelijk: stilstaan is achteruitgaan. De woningen blijven slecht te verwarmen, krap en onaangepast. De bevragingen en informatievergaderingen over de masterplannen hebben bij de bewoners verwachtingen gewekt die maar niet worden ingelost. Dat zorgt terecht voor nog meer frustratie.

Het wooncomfort laat te wensen over, maar de bewoners zijn best tevreden over de leefbaarheid.

Knelpunten

Aan het slot van een lang gesprek was iedereen het over een aantal standpunten eens.

Bij de aanpak van de Jos Van Geellaan gaat het erom dat er wordt voortgebouwd op de positieve aspecten van Braems concept. Dat moet een wijk opleveren die is afgestemd op de comfortverwachtingen van huidige bewoners.

Woonhaven Antwerpen onderstreept dat de normen voor erfgoed vandaag niet te verzoenen blijken met de normen voor sociale woningbouw. Het gevolg: een voor alle partijen aanvaardbare en in een redelijke termijn gerealiseerde renovatie wordt nagenoeg onmogelijk.

Iedereen vindt ook dat er een maatschappelijk debat nodig is over de knelpunten van de Braemwijken – en bij uitbreiding van het hele naoorlogse patrimonium. Blijft het sociale Braempatrimonium onverkort waardevol? Wat is de sociale, architectuurhistorische, culturele waarde? Met welke parameters evalueer je of een gebouw nog kan worden aangepast aan de woonkwaliteit die we vandaag verwachten? Wie moet dat evalueren? Wat doe je als de gebreken zo groot zijn dat je het gebouw niet meer kunt verhuren? Welk financieringskanaal maakt een uitgestippelde aanpak effectief haalbaar?

Heiligverklaring?

Zulke vragen voeren ons naar een complex en breed debat over duurzaamheid. Voor Braem bestond er geen taboe rond afbraak, maar vandaag willen we alles zoveel mogelijk bevroren uit angst onze cultuur kwijt te raken.

Onze deskundigen zijn het er alvast over eens dat we Braem meer moeten durven relativeren. Alleen als we durven erkennen dat niet alles wat hij heeft ontworpen vandaag

De normen voor erfgoed blijken niet te verzoenen met die voor sociale woningbouw.

nog even geslaagd of bruikbaar kan worden genoemd, kunnen we zijn naam voor de toekomst vrijwaren.

Sven Sterken ziet een analogie tussen Braem en zijn stagemester, de Franse modernist Le Corbusier. Die realiseerde in Frankrijk vijf Unités d'habitations. De eerste staat in Marseille en is een meesterwerk dat altijd een monument zal blijven. Gaandeweg ging de kwaliteit echter achteruit. De laatste Unité is zelfs zo rampzalig dat bezinning zich opdringt over een mogelijke sloop – nog altijd een immens taboe.

Er lijkt een canonisering aan de gang die mede te danken is aan de relatief geringe wetenschappelijke belangstelling voor Braems werk: het enige boek over hem is al 27 jaar oud. Doen we hem niet veel meer recht door juist in het Braemjaar een breed maatschappelijk debat aan te gaan over de relevantie van zijn werk? In dat debat hoort ook de hele erfgoeddiscussie thuis, net zoals de vraag of die discussie zich niet te veel boven de hoof-

den van de gebruikers afspeelt. In de criteria die bepalen of iets al dan niet erfgoed is, zouden toch ook het wooncomfort moeten meenemen en de haalbaarheid van een mogelijke renovatie.

Tot slot was onze tafel het ook eens over een belangrijke randvoorwaarde: om een goede oplossing voor de Braemwijken uit te werken, is een werkbare financiering nodig, over de verschillende beleidsdomeinen heen.

De Arenawijk: in de erfgoedcriteria moet op zijn minst ook het wooncomfort worden meegenomen.

